

Η επιθυμία της Κίρκης

Δημήτρης Ι. Κυρτάτας

Καθηγητής της Ύστερης Αρχαιότητας
στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Η διαχείριση της ερωτικής επιθυμίας απασχόλησε την ελληνική αρχαιότητα από τη λεγόμενη αρχαϊκή έως την ύστερη εποχή. Με λιγοστές εξαιρέσεις, όπως τις περιπτώσεις που διάφορες υποθέσεις ακραίας ερωτικής συμπεριφοράς έφθαναν στα αθηναϊκά δικαστήρια, οι καλοί τρόποι δεν επέτρεπαν να τίθεται το ζήτημα με αναφορές στους ζώντες ή ακόμα και σε υπαρκτά πρόσωπα του παρελθόντος. Ο προβληματισμός γινόταν ευχερέστερος με όρους μυθολογικούς και με αναφορές σε μύθους. Οι περιπέτειες του Οδυσσέα, για παράδειγμα, γίνονταν συχνά αφορμή για σχολιασμό. Ιδιαίτερη έλξη ασκούσε το επεισόδιο της Κίρκης, το οποίο επικαλέστηκε αιώνες αργότερα και ο Πλούταρχος για να διατυπώσει τις απόψεις του γύρω από τις ηδονές και τους ερωτικούς πειρασμούς. Η ομηρική αφήγηση αφήνει άλλωστε περιθώρια για διαφορετικές ερμηνείες. Από τη μια πλευρά παρουσιάζει την Κίρκη ως απειλητική μάγισσα που μεταμόρφωνται τους επισκέπτες της σε ζώα και που κράτησε δέσμιο τον Οδυσσέα με τον έρωτά της για ένα χρόνο, ενώ από την άλλη προσκαλεί σε μια σύγκριση με την Πηνελόπη. Η συμπεριφορά της Κίρκης παρουσιάζει όλα τα χαρακτηριστικά μιας οικοδέσποινας η οποία προσπαθεί να προστατέψει την τιμή της. Όσα φανερώνονται για την ερωτική της επιθυμία ενδέχεται να αντανακλούν αντιλήψεις για τις προβλεπόμενες συμπεριφορές γυναικών. Η αναζήτηση μιας μόνιμης σχέσης και ενός γάμου αντιδιαστέλλεται προς τη λαγνεία και την ελευθεριότητα. Η προσφυγή στα μαγικά φίλτρα αποσκοπούσε, μεταξύ άλλων, στην ενδυνάμωση μιας σχέσης που την απειλούσαν οι πειρασμοί του κόσμου.

Δεν έγινε ποτέ γνωστό τι ακριβώς εκμυστηρεύτηκε ο Οδυσσέας στην Πηνελόπη σχετικά με την Κίρκη. Είχαν ξαπλώσει στο κρεβάτι μετά τον βασανιστικό χωρισμό και τον περιπετειώδη αναγνωρισμό, είχαν χαρεί τον έρωτα και απολάμβαναν πια ο ένας τις διηγήσεις του άλλου, όταν ο Οδυσσέας αναφέρθηκε λεπτομερώς (κατέλεξε) στον πολυμήχανο δόλο της Κίρκης (ψ 321). Δυστυχώς ο ποιητής είχε ήδη αφηγηθεί όλα τα σχετικά στους λεγόμενους απολόγους και δεν θεώρησε αναγκαίο να καταγράψει τις διατυπώσεις που κρίθηκαν κατάλληλες για τη συγκεκριμένη περίπτωση. Μπορούμε να υποθέσουμε πάντως ότι ο Οδυσσέας παρέλειψε να αναφερθεί στον περίπλοκο κόμπο (δεσμὸν ποικίλον) που του είχε μάθει να δένει η Κίρκη και τον οποίο αξιοποίησε για να προφυλάξει τους θησαυρούς του επιστρέφοντας από τη Σχερία στην Ιθάκη (θ 447-8) – δεν υπάρχει άλλωστε κάποια ένδειξη ότι

1. Ο Οδυσσέας και η Κίρκη σε ερυθρόμορφο αγγείο του 440 π.Χ., Εθνικό Μουσείο Βαρσοβίας.

αντιλαμβανόταν τη συνάφεια της συγκεκριμένης τέχνης με τις άλλες ιδιότητες της όμορφης θεάς. Εφόσον ασφαλώς περιέγραψε τη μεταμόρφωση των συντρόφων του σε χοίρους, θα εξήγησε στην Πηγελόπη με ποιον τρόπο είχε υποχρεώσει την Κίρκη να τους αποδώσει την ανθρώπινη μορφή τους.¹

Η ιστορία είναι γνωστή (κ 133 κ.ε.).² Φθάνοντας στη νήσο Αία, οι ταλαιπωρημένοι ταξιδιώτες ανακάλυψαν ανάμεσα σε δάση και πυκνούς δρυμούς ένα μέγαρο, το οποίο (όπως αποδείχτηκε) ήταν το παλάτι της Κίρκης. Υποψιασμένοι από τις πολλές συμφορές καθώς ήταν, χωρίστηκαν σε δύο ομάδες, στέλνοντας τη μια για ανίχνευση. Ο ίδιος ο Οδυσσέας παρέμεινε με την άλλη. Πλησιάζοντας την κατοικία, οι ανιχνευτές συναπάντησαν ορεσίβιους λύκους και λιοντάρια, που έδειχναν ωστόσο φιλική διάθεση, σαν εξημερωμένοι. Έντρομοι στάθηκαν στα πρόθυρα, απ' όπου άκουσαν μια ωραία φωνή να τραγουδά. Μια καλλιπλόκαμη γυναίκα –αν ήταν θεά ή θνητή δεν ήξεραν να πουν– πήγαινε κι ερχόταν υφαίνοντας. Την κάλεσαν φωνάζοντας, κι αυτή, ανοίγοντας θυρόφυλλα λαμπτρά, πρόβαλε και τους προσκαλούσε.

Ανυποψίαστοι την ακολούθησαν, εκτός από τον Ευρύλοχο που έμεινε πίσω, επειδή υποπτεύθηκε τι δόλος κρυβόταν. Εκείνη τους πήρε μέσα και τους κάθισε σε θρόνους και σκαμνιά. Αμέσως τους ετοίμασε κρασί, στο οποίο ανακάτεψε τριψιμένο τυρί, κριθάλευρο και μέλι. Άλλα και φαρμακερά βοτάνια (φάρμακα λυγρά), να λησμονήσουν την πατρίδα τους για πάντα.³ Κι όπως τους έδινε να πιουν, τους χτύπησε με το ραβδί της και τους έκλεισε στο χοιροστάσι. Άλλάζοντας αυτοί, απέκτησαν κεφάλι γουρουνίσιο, ανάλογη φωνή, σώμα και τρίχες: ο νους τους μόνο έμεινε όπως πρώτα. Ενώ θρηνούσαν, η Κίρκη τους έριχνε πρίνους, βαλανίδια και καρπούς κρανιάς.

Ο Ευρύλοχος επέστρεψε στους υπόλοιπους με τα δυσάρεστα νέα. Είχε δει τους συντρόφους του να μπαίνουν στο αρχοντικό και να εξαφανίζονται. Κανείς δεν επέστρεφε, μολονότι αυτός είχε καθίσει εκεί ώρα πολλή, προσμένοντας μήπως φανούν. Προφανώς δεν γνώριζε τίποτα για το ποτό, το ραβδί ή τη μεταμόρφωση. Ακούγοντάς τα αυτά, ο Οδυσσέας πέρασε γύρω στους ώμους το μεγάλο και χάλκινο σπαθί με τ' ασημένια του καρφιά και ξεκίνησε για το μέγαρο. Ήταν αποφασισμένος αλλά, καθώς φαίνεται, ελλιπώς ενημερωμένος.

Στο δρόμο απαντήθηκε με τον Ερμή, που είχε τη μορφή εφήβου. Πληροφορήθηκε από αυτόν ότι οι σύντροφοί του είχαν γίνει χοίροι. Για να σωθεί έπρεπε να πάρει ένα καλό βότανο, δηλαδή ένα αντιφάρμακο που το έλεγαν μώλυ, και να το κρατά καθώς θα πατήσει το κατώφλι της Κίρκης. Τη στιγμή που η Κίρκη θα επιχειρούσε να τον χτυπήσει με το μακρύ ραβδί της, αυτός έπρεπε να χυμήξει καταπάνω της, σαν να ήθελε να τη σκοτώσει. Από τον τρόμο της εκείνη θα τον προσκαλούσε στο κρεβάτι και αυτός έπρεπε να συγκατατεθεί. Δεν ήταν συνετό να αρνηθεί την προσφορά μιας θεάς.

Όλα έγιναν όπως τα είχε ορίσει ο Ερμής. Χωρίς να έχει

2. Η Κίρκη μεταμορφώνει τους συντρόφους του Οδυσσέα σε χοίρους. Απική μελανόμορφη λίκυθος του ζωγράφου του Beldam, 5ος αι. π.Χ.

υποστεί την επίδραση του φαρμάκου, ο Οδυσσέας τράβηξε το σπαθί από το μηρό και χύμηξε πάνω στην Κίρκη. Εκείνη τότε, βγάζοντας φωνή μεγάλη, έπεσε στα γόνατά και ρώταγε να μάθει το όνομά του και γιατί ο νους του δεν είχε διαταραχτεί. (Στην πραγματικότητα θα έπρεπε να ρωτήσει γιατί δεν είχε μεταλλαχτεί το σώμα του, αφού τα φάρμακά της δεν επιδρούσαν στο νου.) Χωρίς να περιμένει απάντηση, θυμήθηκε ότι ο Ερμής την είχε προειδοποιήσει για την άφιξη του Οδυσσέα. Ζητούσε λοιπόν από τον ξένο της να βάλει στη θήκη το σπαθί και να δεθεί μαζί της με την αγάπη. (Με κόμπους του σώματος δηλαδή, χωρίς σχοινιά, όπως μπορούμε να υποθέσουμε.) Προειδοποιημένος ο Οδυσσέας απαίτησε πρώτα όρκο ότι δεν θα τον καταστήσει ανήμπορο κι ανίκανο μόλις τον δει γυμνό επάνω στο κρεβάτι. Απαιτούσε επίσης την απόδοση των συντρόφων του.

Ο ποιητής ισχυρίζεται ότι η Κίρκη είχε μαγέψει (έθελξε είναι το ρήμα που χρησιμοποιεί, και αν δεν ξέραμε τις ιδιότητές της, θα μπορούσαμε ίσως να το μεταφράσουμε «είχε γοντεύσει») τους επισκέπτες της, με σκοπό να λησμονήσουν την πατρίδα τους για πάντα. Δεν εξηγεί ωστόσο τι τα ήθελε τριγύρω της τόσα ζωντανά. Οι προσδοκίες της ασφαλώς πή-

γαιναν πέρα από τη συντήρηση ζωολογικού κήπου. Αν σκοπός της ήταν να επωφεληθεί από την παρουσία τους, όπως επωφελήθηκε τελικώς από την παρουσία του Οδυσσέα, τότε ασφαλώς είχε διαλέξει λάθος φάρμακο. Οι χοίροι δεν ανεβαίνουν εύκολα στο κρεβάτι. Άλλα και απέναντι στον Οδυσσέα φέρθηκε με τρόπο αντιφατικό. Στην αρχή θέλησε να τον μεταμορφώσει. Όταν απέτυχε, προσέφερε τον έρωτά της. Κι ωστόσο, εξακολουθούσε να έχει στο νου της την αχρήστευση του γυμνωμένου πλέον Οδυσσέα. Τι να τον κάνει έναν γυμνό, ανήμπορο άντρα; Και μόνο όταν υποχρεώθηκε να δώσει τον μέγα όρκο αφέθηκε στον έρωτα. Δικαιούμαστε λοιπόν να αναρωτηθούμε εάν η Κίρκη ήξερε τι ακριβώς επιθυμούσε.

Η απάντηση δεν είναι εύκολη, διότι η ομηρική αφήγηση έχει πολλά κενά και πολλές αντιφάσεις – ηθελημένες ή αθέλητες. (Δεν είναι σαφές, για παράδειγμα, τι φοβήθηκε μια αθάνατη θεά από το σπαθί ενός θνητού. Ούτε πώς έδρασε το αντιφάρμακο, αφού ο Οδυσσέας απλώς το κρατούσε στο χέρι. Η σκηνή είναι άλλωστε περίεργη, καθώς τον παριστάνει να κρατά με το ένα χέρι το λουλούδι και με τό αλλό το σπαθί.) Μπορούμε ωστόσο να κάνουμε μια υπόθεση.

Στα προκαταρκτικά, η Κίρκη δεν είχε φερθεί ανάρμοστα. Χωρίς ανδρική προστασία καθώς ήταν, παρέμενε μέσα στο αρχοντικό της, όπως όφειλε κάθε ενάρετη δέσποινα, υφαίνοντας και τραγουδώντας. Δέχτηκε τους αιρόσκλητους και απρόκλητους ξένους με προθυμία, όπως προβλεπόταν να κάνει κάθε ευγενής οικοδέσποινα. Προσέφερε ποτό ιδιαιτέρως φροντισμένο, όπως άρμοζε σε μουσαφιράίους. Εάν δεν έριχνε το φάρμακο και δεν κουνούσε το ραβδί της, θα θύμιζε πολύ την Πηγελόπη.

Η Πηγελόπη παρέμενε επίσης στο αρχοντικό της υφαίνο-

ντας – και απολαμβάνοντας τα θελκτήρια, όπως τα χαρακτήριζε η ίδια, άσματα του αιοδού (α 337). Καθώς ο άνδρας της απουσίαζε και ο πενθερός της ζούσε αποτραβηγμένος στην εξοχή, φερόταν με ευγένεια προς τους αυτόκλητους μνηστήρες που τη διεκδικούσαν σε γάμο, επιτρέποντάς τους να τρώνε και να πίνουν τα αγαθά της. Μπορεί να μην έριχνε φάρμακα στο ποτό τους και να μην χρησιμοποιούσε ραβδί, έβρισκε ωστόσο τον τρόπο να τους κρατά μακριά από το κρεβάτι της για περισσότερα από τρία χρόνια.⁴ Τους ξεγελούσε και τους έδινε ελπίδες, στέλνοντας στον καθένα χωριστά υποσχέσεις και μηνύματα, ενώ στο νου της έκλωθε δόλο, υφαίνοντας και ξηλώνοντας το σάβανο του Λαέρτη (β 90-106). Ακόμα και όταν όλοι τη βεβαίωναν ότι ο Οδυσσέας ήταν πια μπροστά της, αυτή δίσταζε να τον προσκαλέσει στην κλίνη της. Μια ενάρετη γυναίκα έπρεπε να δείχνει πάντα επιφυλακτική. Ακολουθώντας άλλωστε το πανούργο πλάνο και τις συμβουλές της Αθηνάς (όπως άλλωστε τις οδηγίες του Ερμή πριν συναντηθεί με την Κίρκη), ο Οδυσσέας είχε παρουσιαστεί στο σπίτι του αγνώριστος (ν 303).

Παραπλανημένοι οι μνηστήρες είχαν εγκατασταθεί σε ξένο νοικοκυριό, λησμονώντας σχεδόν το δικό τους σπίτι. Περνούσαν την ημέρα τους τρώγοντας και πίνοντας, σε μια κατάσταση μέθης – και ίσως κάπως αποκτηνωμένη. Εύχονταν ολοφάνερα να πλαγιάσουν στο κρεβάτι με την οικοδέσποινα και απαιτούσαν επίμονα να γίνουν δεκτοί ως γαμπροί (α 365-6). Όσο αυτό καθυστερούσε, κοιμούνταν με τις δούλες του αρχοντικού.

Η Κίρκη θα πρέπει να φαντάστηκε τους επισκέπτες της κάπως σαν τους μνηστήρες. Είχαν εμφανιστεί απροειδοποίητα στο παλάτι της με τα όπλα στα χέρια. Η όψη τους, μετά από τα πολλά ταξίδια και τις περιπέτειες, ασφαλώς δεν θα

3. J.W. Waterhouse, «Κίρκη φθονούσα», 1892, λάδι, 180,7x87,4 εκ., Art Gallery of South Australia, Αδελαΐδα.

έδειχνε ιδιαιτέρως φιλική. Μπορούμε μάλιστα να φανταστούμε το βλέμμα τους, όταν αντίκρισαν μια πανέμορφη και απροστάτευτη γυναίκα. Αν η πρώτη σκέψη της Κίρκης ήταν να τους κρατήσει μακριά από το κρεβάτι της, ασφαλώς δεν ήταν εντελώς αδικαιολόγητη. Για να το πετύχει, τους καλοδέχτηκε και τους παραπλανούσε, αναζητώντας τον κατάλληλο τρόπο να τους εξουδετερώσει. Αντί να τους αφήσει να αποκτηνωθούν με την κραυπάλη, φρόντισε με το ποτό της να τους μεταμορφώσει σε χοίρους.

Η μέθοδος αυτή αποδείχτηκε ωστόσο ανεπαρκής για την αντιμετώπιση του Οδυσσέα και αυτό υποχρέωσε την Κίρκη να καταφύγει σε άλλα μέσα. Η ίδεα ήταν και πάλι να τον παραπλανήσει με υποσχέσεις για έρωτα. Γυμνό και αφοπλισμένο, ήλπιζε να τον εξουδετερώσει ερωτικά. Άλλα ο όρκος που της ζητήθηκε να δώσει ήταν κάτι το οποίο δεν μπορούσε να παραβεί. Στο κάτω κάτω ο Οδυσσέας εμφανίζόταν ως απροσδόκητος και ιδανικός σύζυγος.

Η Κίρκη μάγεψε τον Οδυσσέα δίχως φάρμακο και δίχως ραβδί. Με τα θέλγητρά της και με τις φροντίδες των θεραπαινίδων της (όλες ήταν γεννημένες σε πηγές, άλση κι αγνά ποτάμια), που τον έλουζαν, τον άλειφαν με λάδια και τον φίλευαν, τον έκανε να λησμονήσει το γυρισμό στην Ιθάκη. Μέρες απέλειωτες αφέθηκε ο Οδυσσέας στις περιποιήσεις της θεάς, ώσπου κύλησε χρόνος ολόκληρος. Και μόνο όταν οι σύντροφοι τον έψεξαν και του θύμισαν έντονα πατρίδα και σπίτι, συγκλονίστηκε η ψυχή του και αναζήτησε το νόστο του.

Βλέποντας ότι δεν είχε πλέον τρόπο να τον κρατήσει, η Κίρκη συγκατατέθηκε, βάζοντας ωστόσο όρο σκληρό. Αν ήταν πρόθυμος από το θεϊκό κρεβάτι της να κατεβεί πρώτα στον Άδη, τότε ο δρόμος της επιστροφής ήταν ανοικτός. Ο Οδυσσέας συμφώνησε. Έστω και χρονοτριβώντας, ήξερε τι ακριβώς επιθυμούσε: το σπίτι του και την Πηγελόπη. Είναι πάντως ενδιαφέρον ότι στο νησί του έφτασε μεταμφιεσμένος, όχι σε ζώο αλλά σε ζητιάνο. Και όταν επιτέλους φανερώθηκε, είδε κι έπαθε να πείσει την Πηγελόπη να τον δεχτεί στην κρεβατοκάμαρα που μόνος του είχε κατασκευάσει.

* * *

Η ομηρική αφήγηση μοιάζει να θέτει, με τον τρόπο της, απλά και βαθιά ερωτήματα: τι είναι ο ερωτι-

κός πόθος και πώς διαπλέκεται με την επιθυμία του γάμου και της πατρίδας. Ο άνθρωπος αντιδιαστέλλεται στο ζώο, είτε αυτό είναι λύκος και λιοντάρι, είτε γουρούνι, αλλά διακρίνεται επίσης από το θεό. Επιπλέον, είναι άνδρας ή γυναίκα, όπως επίσης οικείος ή ξένος. Η σύγκριση με το ζώο είναι αποκαλυπτική. Στον ομηρικό κόσμο, όπως και σε όλη την αρχαιότητα, η διάκριση ήταν δεδομένη, αλλά όχι απόλυτη. Τα ζώα κάποτε θρηνούν, όπως τα άλογα του Αχιλλέα (Ρ 426 κ.ε.) ή ομιλούν, όπως στους μύθους του Αισώπου. Ανάμεσα στα ζώα και τον άνθρωπο υπάρχει συνέχεια. Πασίγνωστα είναι τα διάφορα ανθρωπόμορφα τέρατα που απειλούν αλλά επίσης θεραπεύουν, όπως ο κένταυρος Χείρων. Η μεταμόρφωση από άνθρωπο σε ζώο δεν περιορίζεται στο περιστατικό της Κίρκης. Ιδιαιτέρως δημοφιλής ήταν η ιστορία του Λούκιου (στην ελληνική και τη λατινική της παραλλαγή), που περιδιάβηκε τον κόσμο και μελέτησε τον άνθρωπο με τα μάτια και τη μορφή ενός όνου, έως ότου μυήθηκε στα μυστικά της θεάς Ίσιδας, βαπτίστηκε και εξανθρωπίστηκε.⁵ Η μεταμφίεση του ανθρώπου σε ζώο ήταν συνήθης, τρομακτική αλλά και εορταστική. Σύμφωνα με τη λογική των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων, η αποκτήνωση αναιρεί και ακυρώνει την ανθρώπινη ιδιότητα, αλλά το ζώο παραδίδει κάποτε μαθήματα ανθρωπιάς και συμπόνιας, ενδεχομένως διδάσκει την ίδια την ανθρώπινη ηθική.

4. Franz von Stuck, «Η Tilla Durieux ως Κίρκη», 1913, λάδι, Alte Nationalgalerie, Βερολίνο.

5. Wright Barker, «Κίρκη», 1900, λάδι, Bradford Art Galleries and Museums, Μπράντφορντ.

Η Κίρκη έγινε (μαζί με την ανιψιά της Μήδεια) πρότυπο μιας αναγνωρίσιμης μορφής.⁶ Γοητευτική και τρομακτική, με το ραβδί στο χέρι, με φαρμάκια και βότανα, τριγυρισμένη από περιέργα κατοικίδια, όπως η μαύρη γάτα ή η κουκουβάγια, έχοντας το νου της πάντα στο κακό, η μάγισσα μπορεί να μετατρέψει τον άνθρωπο σε ζώο. Έτσι την πάτησε άλλωστε ο Λούκιος. Θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να μελετήσουμε τη μεταμόρφωση της ίδιας της Κίρκης και να δούμε πώς από θεά, που την παρουσιάζει ο ποιητής (το λεξιλόγιό του άλλωστε δεν διέθετε κατάλληλο όρο να δηλώσει τη μάγισσα), με το παλάτι και το ιδιόκτητο νησί, κατέληξε να γίνει μάγισσα, να απειλήσει τον κόσμο και να υποστεί τόσες διώξεις. Αρκεί ίσως να θυμηθούμε ότι η μεταμόρφωση αυτή έγινε στην αρχή αργά, μέσα στην ίδια την αρχαιότητα, και ύστερα, γοργά και αποφασιστικά, στα χριστιανικά χρόνια. (Εκτός από θρησκευτικό, το ζήτημα ήταν επίσης πολιτικό. Η μοναρχία φοβάται τη μαγεία πολύ περισσότερο από ό,τι τη φοβάται η δημοκρατία.)⁷

Όσο ο κόσμος των ζώων επικοινωνούσε ακόμα με τον κόσμο των ανθρώπων, οι γυναίκες που θύμιζαν την Κίρκη κυκλοφορούσαν άνετα στους δρόμους των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων. Μαζί με τους οδηγούς μαγειρικής κληρονομούσαν συνταγές για φίλτρα και φάρμακα. Φάρμακα φανταστικά αλλά και υπαρκτά, κάποτε μάλιστα, αποτελεσματικά. Μια από τις ιδιότητές τους ήταν να δένουν τους ανθρώπους, να τους καθιστούν ανίκανους ή παθιασμένους για έρωτα.⁸

Οι γυναίκες της αρχαιότητας είχαν διάφορους λόγους να καταφεύγουν σε τέτοιου είδους μέσα. Οι άνδρες τους ταξίδευαν συχνά για να πολεμήσουν ή να εμπορευτούν, περνού-

σαν μέρες πολλές σε ξένα σπίτια, συναναστρέφονταν εταίρες και πόρνες. Ο θεσμός της δουλείας προσέφερε μεγάλη ποικιλία ερωτικών συντρόφων, χωρίς υποχρεώσεις και χωρίς μεγάλες δαπάνες. Ιδιαίτερη επιθυμία να κρατήσει έναν άνδρα κοντά της είχε κάποτε μια δούλη, που προσδοκούσε να κερδίσει την ελευθερία της και να αποκτήσει, ίσως, οικογένεια. Το ερωτικό φίλτρο πάντως μπορούσε να λειτουργήσει προς όλες τις κατευθύνσεις. Αξία δεν είχε μόνο στα χέρια μιας γυναίκας αλλά και ενός απογοητευμένου εραστή. Μαζί με τις μάγισσες, άλλωστε, στην πυρά έμελλε να καούν πολ-

λοί μάγοι, που θεωρήθηκαν πιο επικίνδυνοι για την κοινωνική τάξη και την επίσημη χριστιανική θρησκεία.

Γνωρίζουμε πολλά για τα φάρμακα και τα ερωτικά φίλτρα, όχι μόνο μέσα από μύθους και παραμύθια αλλά και από συνταγές, που καταγράφονταν με επιμέλεια: επίσης από συστηματικές αναφορές σε όλα σχεδόν τα γραμματειακά είδη, τις ιστορικές αφηγήσεις και τους δικανικούς λόγους, αφού πολλές υποθέσεις έφθαναν στα δικαστήρια. Η βασική αιτία για την οποία μπορούσε να εκδικαστεί μια υπόθεση ερωτικής μαγείας ήταν, συχνά, τα λάθη στη δοσολογία ή τη συνταγή. Μια μεγάλη ποσότητα φαρμάκου μπορούσε να σκοτώσει ή να αποβλακώσει.⁹

Ζώντας σε μια εποχή που τα φίλτρα κυκλοφορούσαν ακόμα ευρύτατα στην αγορά και που τα ξόρκια γνώριζαν μεγάλη διάδοση, ο Πλούταρχος θυμήθηκε την Κίρκη. Σοφός και πολυδιαβασμένος καθώς ήταν εξηγεί καθαρά τους βαθύτερους φόβους και τις ανησυχίες του.¹⁰

Χωρίς σύνεση, ισχυριζόταν, η ηδονή και ο έρωτας καταστρέφουν τον άνθρωπο. Στο τέλος δεν απομένει ούτε ηδονή, ούτε έρωτας. Ας πάρουμε ένα παράδειγμα: «Η αλιεία με φάρμακα», δηλαδή με δηλητήρια, «είναι ένας γρήγορος και εύκολος τρόπος να πιάσει κανείς ψάρι, αλλά το καθιστά μη βρώσιμο και βλαβερό. Έτσι και οι γυναίκες που επινοούν φίλτρα και μάγια (γοητείας) για τους άνδρες και τους υποτάσσουν με την ηδονή που τους προσφέρουν, συμβιώνουν με αποβλακωμένους, ανόητους και αχρηστεμένους ανθρώπους. Άλλωστε ούτε στην Κίρκη πρόσφεραν κάποια υπηρεσία αυτοί που έλαβαν υπερβολική δόση φίλτρου (καταφαρμακωθέντες), ούτε τις χρησίμεψαν σε κάτι όταν έγιναν χοί-

6. J.W. Waterhouse, «Η Κίρκη προσφέρει το κύπελλο στον Οδυσσέα», λάδι, 149x92 εκ., Oldham Art Gallery, Όλντχαμ.

ροι και όνοι. Ενώ τον Οδυσσέα που είχε μυαλό και φέρθηκε με σύνεση, τον αγάπησε υπερβολικά. Οι γυναίκες που προτιμούν να κρατούν κοντά τους ανόητους άνδρες αντί να υπακούουν σε μυαλωμένους», συνεχίζει ο Πλούταρχος, «μοιάζουν με ανθρώπους που προτιμούν να καθοδηγούν στο δρόμο τυφλούς παρά να ακολουθούν αυτούς που έχουν γνώσεις και όραση» (139 A). Τις ίδιες ιδιότητες άλλωστε με τα φίλτρα και την υπέρμετρη σαρκική ηδονή απέδιδε επίσης στις περίτεχνες τροφές που παρασκεύαζαν οι υπηρέτες. Με την απόλαυση που προκαλούσαν, μάγευαν και φαρμάκωναν (126 A).

Ο Πλούταρχος δεν αγνοούσε το πρόβλημα. Πολλές ήταν οι γυναίκες που δυσκολεύονταν να κρατήσουν τους άνδρες τους κοντά τους ή να κερδίσουν τους άνδρες που ποθούσαν. Άλλα, κατά τη γνώμη του, η χρήση φαρμάκων και η προσφορά υπέρμετρης ηδονής δεν ήταν κατάλληλες λύσεις. Ο αποβλακωμένος άνδρας δεν έχει τίποτα

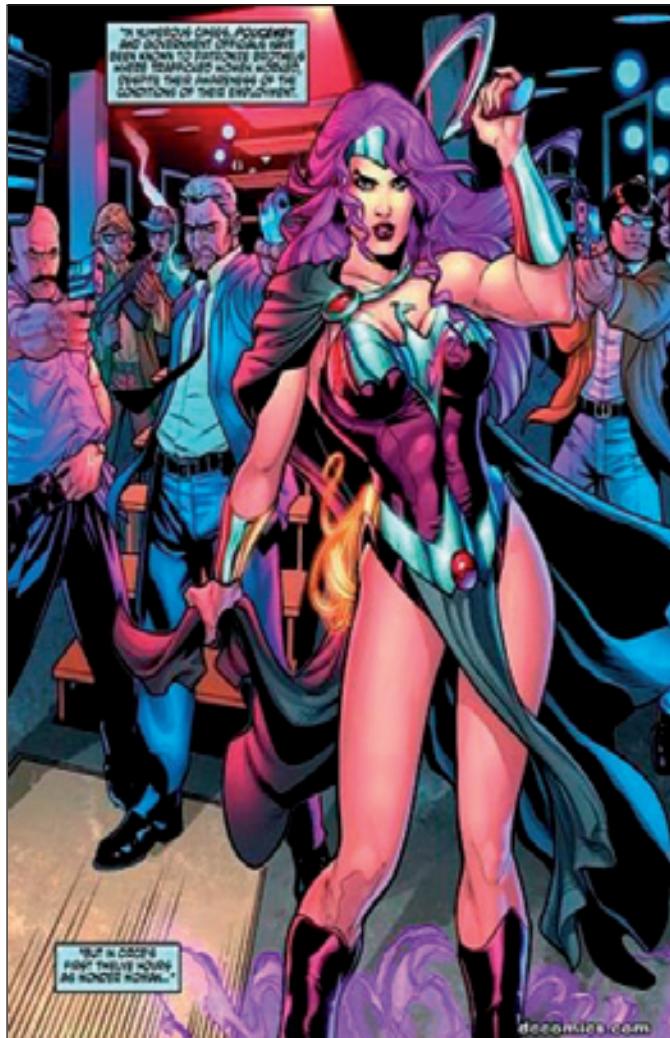
σημαντικό να προσφέρει. Ο Πλούταρχος πάντως αποσιωπά τελείως το μάλι και ισχυρίζεται ότι ο Οδυσσέας γλίτωσε τα μάγια χρησιμοποιώντας το μυαλό του και τη σύνεση. Ίσως μάλιστα να μην είχε άδικο, αφού και ο ποιητής ξεχνά να μας πληροφορήσει αν ο Οδυσσέας έκανε, τελικώς, χρήση του αντιφαρμάκου.¹¹ Αν όμως ήθελε να είναι απολύτως συνεπής, θα έπρεπε να συμπληρώσει ότι, έστω και χωρίς φάρμακο, ακόμα και ο συνετός Οδυσσέας ζαλίστηκε από την ηδονή που του προσέφερε η Κίρκη. Σύμφωνα με τη δική του ερμηνεία, θα έπρεπε να δεχτούμε ότι για ένα διάστημα είχε χάσει το μυαλό του.

Στο ζήτημα αυτό η ομηρική αφήγηση είναι σαφής. Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, δηλαδή με φίλτρα ή χωρίς φίλτρα, η Κίρκη ήξερε να δένει καλούς δεσμούς, δηλαδή κόμπους (αργότερα θα γινόταν λόγος για καταδέσμους και φιλτροκαταδέσμους). Ίσως δεν ήταν τυχαίο ότι ο Οδυσσέας τους θυμήθηκε, όπως άλλωστε και τις φροντίδες της Καλυψώς, ακριβώς τη στιγμή που αποχαιρετούσε τη Ναυσικά. Και αυτή είχε άλλωστε προσπαθήσει να τον κρατήσει κοντά της (θ 461-2).

Ο Οδυσσέας θαυμάστηκε όχι επειδή αρνήθηκε τελείως τους πειρασμούς, αλλά επειδή τους γνώρισε, τους διερεύνησε και κατάφερε να τους υπερνικήσει. Ανάμεσα σε πολλά άλλα υπερνίκησε τον πειρασμό της αθανασίας και της ατελεύτητης απόλαυσης. Ως νικητής είχε έτσι κάθε δικαίωμα να αφηγηθεί στην Πηνελόπη όλες του τις περιπέτειες, ακόμα και αυτήν που έζησε με την Κίρκη. Σημασία δεν είχε ποιες διατυπώσεις επέλεξε, αλλά το γεγονός ότι βρισκόταν πλέον στο συζυγικό κρεβάτι. Ο τελευταίος του άθλος ήταν να ξεκαθαρίσει τον οίκο του από αυτούς που το απειλούσαν. Είχε

7. J.W. Waterhouse, «Κίρκη», 1911, 74x109 εκ., λάδι, ιδιωτική συλλογή.

8. Κίρκη, από κόμικ της DC Comics.

σφάξει τους μνηστήρες, με τη βοήθεια μάλιστα ενός έμπειρου χοιροβοσκού.

Όσο για την Κίρκη, ήταν φανερό ότι θα χρειαζόταν ένας νέος μυθικός κύκλος για να αφηγηθεί την ιστορία της. Ορισμένοι πίστεψαν ότι η εκπλήρωση της επιθυμίας της με την παραμονή του Οδυσσέα στο παλάτι της απέδωσε καρπό – και ότι ο καρπός αυτός δεν ήταν δυνατόν να αφήσει ανεπτρέαστους τον Οδυσσέα και την Πηνελόπη.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

* Το κείμενο αυτό παρουσιάστηκε σε μια πρώτη μορφή στις 29 Οκτωβρίου 2007 σε μια σειρά μαθημάτων στην Ελληνοαμερικανική Ένωση με τον γενικό τίτλο «Σπουδές ανθρωπισμού: Ανθρωπία και απανθρωπία», που οργανώθηκαν και συντονίστηκαν από τον Δημήτρη Μαρωνίτη. Η ανάγνωση της Οδύσσειας βασίζεται στη δική του μετάφραση, όπως την εξέδωσε το Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2006.

¹ Για τη συνομιλία αυτή, βλ. Δ. Ν. Μαρωνίτης, «Το θέμα της συζυγικής ομιλίας στην Οδύσσεια», στο Ομηρικά Μεγαθέματα: Πόλεμος-Ομιλία-Νόστος, Κέδρος, Αθήνα 2005, σ. 89-112.

² Βλ. τον σχετικό σχολιασμό του Μαρωνίτη στα Επιλεγόμενα στην ομηρική Οδύσσεια, Κέδρος, Αθήνα 2005, σ. 111-7.

³ Για τα φάρμακα της Κίρκης και τα άλλα αρχαία βοτάνια, βλ. John

Scarborough, «The pharmacology of sacred plants, herbs, and roots», στο Christopher A. Faraone / Dirk Obbink (επμ.), *Magika Hiera: Ancient Greek Magic and Religion*, Oxford University Press, Νέα Υόρκη και Οξφόρδη 1991, σ. 138-74.

⁴ Ποτά με φάρμακα που είχαν διάφορες ιδιότητες έφτιαχναν πάντως και άλλες ομηρικές οικοδέσποινες, όπως η Ελένη (δ 220 κ.ε., πβ. Λ 638-41).

⁵ Βλ. Georg Luck, «Magic, miracle, and salvation: The spiritual journey of Apuleius», στο *Ancient Pathways and Hidden Pursuits: Religion, Morals, and Magic in the Ancient World*, The University of Michigan Press, Αν Αρμπορ 2000, σ. 223-38.

⁶ Για τις «μάγισσες» του Ομήρου, βλ. André Bernand, *Έλληνες μάγοι*, μτφρ. Ιωσήφ Καμάρης, Εστία, Αθήνα 1997, σ. 175-84.

⁷ Για μια εισαγωγή στη μαγεία, βλ. Fritz Graf, *Η μαγεία στην ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα: Πλησιάζοντας τους θεούς και βλάπτοντας τους ανθρώπους*, μτφρ. Γιάννης Μυλωνόπουλος, ΠΕΚ, Ηράκλειο 2004.

⁸ Βλ. John J. Winkler, «The constraints of Eros», στο Faraone / Obbink, *Magika Hiera*, σ. 214-43.

⁹ Βλ. Bernand, *Έλληνες μάγοι*, σ. 255-82.

¹⁰ Βλ. Christopher A. Faraone, *Αρχαία ελληνική ερωτική μαγεία*, μτφρ. M. Παπαθωμόπουλος, Παπαδήμας, Αθήνα 2004, σ. 189-204.

¹¹ Ο Φρόσυντ ίσως ισχυρίζόταν ότι το φυτό με τη μαύρη ρίζα και το λευκό άνθος σαν γάλα αξιοποιήθηκε στην ερωτική κλίνη.

Circe's Desire

Dimitris J. Kyrtatas

Greek antiquity has been engaged with the handling of erotic desire from the archaic to its late period. With a few exceptions, such as the cases of extreme erotic behavior that would reach the Athenian courts, good manners would conceal the subject, if real persons, alive or dead, were involved. Therefore, when the subject was discussed the problematic was facilitated by reference to myth and to mythological events. The adventures of Odysseus, for example, would often offer the initiative for comments. In this context, the episode with Circe was particularly attractive, and was centuries later recited by Plutarch in his writings on pleasures and erotic temptations. After all, the Homeric narration leaves scope for different interpretations. On the one hand it presents Circe as a menacing sorceress who transformed her visitors to animals and kept Odysseus captive for a year to her passion; on the other it compares her with Penelope. The behavior of Circe comprises all the characteristics of a hostess who tries to protect her honor. Whatever is revealed, as regards her erotic desire, might very well reflect the common beliefs about the regular attitude of women. The pursuit of a permanent relation and a marriage is contradistinguished from lust and amorality. The recourse to magic love potions was also intended to reinforce a relation that was threatened and endangered by earthly temptations.